

درس چهارصد و پنجاه و سوم

بحث برای تثبیت وجود تشکیکی در مفهوم وجود

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم

بسم الله الرحمن الرحيم

أَوْ لَا يُرَى أَنْ أَنْحَاءَ الوجوداتِ الإمكانيةِ مِمَّا يَمْتَنِعُ اتصافُ الواجبِ تَعَالَى بِهِ وَ كَذَا الوجودُ الحادِثُ وَ الوجودُ الزائِلُ وَ الوجودُ الجِسْماني وَ الوجودُ الخُلُولي وَ العَرَضِي.^۱

آیا این چنین نیست که نمی توانیم واجب بالذات را به اقسام وجودات امکانیه متصف کنیم؟! مثلاً الله نوعٌ مِنَ الأنواع، اللهُ كَيْفٌ مِنَ الكيفيات، اللهُ كَمٌّ مِنَ الكميات و آن موجوداتی که محدود به حدود هستند بیاییم و ذات باری تعالی را متصف به اینها کنیم و وجود حادث و وجود زایل، وجودی که در بستر زمان است و زمان بر آن طاری است یا مثل وجود عرض و [وجود جسمانی] و وجودی که حال در وجود دیگری است مانند صورت که حال در ماده است یا وجود عرضی و وجود اعراض بر موضوعات خودش، تمام اینها وجوداتی است که محدود به حدود عدمیه هستند و واجب تعالی را به این موجودات نمی شود متصف کرد.

بنابراین وجود واجب از این وجودات مرتبهٔ اعلیٰ است و بین این وجودات و وجود واجب، حاجب و ستاری قرار دارد که مرتبهٔ وجوب ذاتی را از مراتب وجود امکانی متمایز می کند و این مسئله همان مسئلهٔ اختلاف بین مرحوم آقا شیخ محمدحسین و مرحوم آسید احمد است که این را بعداً در درس های بعد و جلسات آینده إن شاء الله مطرح می کنیم فعلاً همین کلام اینها را عرض می کنیم تا بعد به نقد اینها بپردازیم.

وجود کیف، وجودی محدود به یک خواص و آثار

وَ بِالجملةِ الوجودُ اللاحقُ وَ إِنَّمَا ذَلِكَ لِخصوصياتِ الفیودِ النَّقصانيةِ وَ الأوصافِ العدميةِ وَ أَنَّ بَعْضَ أَنْحَاءِ الوجودِ يَمْتَنِعُ عَلَى بَعْضِ المُمکناتِ وَ بَعْضُهَا عَلَى الجَمیعِ.

تمام این مسئله امتناع اتصاف واجب به این وجودات به خاطر خصوصیات قیود نقصانیه و اوصاف عدمیه ای است که در این وجودات محدود وجود دارد. وجود کیف، وجودی محدود به یک خواص و به یک آثار است که کم را شامل نمی شود پس یک حدود عدمی در اینجا دارد. وجود ممکن وجودی است که محدود به یک حدودی است که سایر ممکنات را شامل نمی شود پس این معین به یک حدود تعینات عدمیه هست و قیود عدمیه در اینجا وجود دارد.

^۱. الحکمة المتعالیة، ج ۱، ص ۳۷۸.

وَأَنَّ بَعْضَ أَنْحَاءِ الوجود... بعضی از انحاء و اقسام وجود بر بعضی از ممکنات ممتنع است. فرض کنید شما صورت را متصف به وجود هیولا کنید چون صورت، وجود فعلی است و هیولا وجود استعدادی است و وجود فعلی را نمی‌شود بر وجود هیولا در اینجا حمل کرد. یا اینکه وجود واجب را بر ممکنات حمل کنید، این هم ممتنع است. یا بخواهید بعضی از این انحاء وجودات را بر جمیع حمل کنید مانند اینکه وجود واجب را بر جمیع ممکنات حمل کنید این نمی‌شود.

أَمَّا الثَّانِي فَكَالوجودِ الواجِبِ عَلَى الجَمِيعِ وَأَمَّا الْأَوَّلُ فَاعراضِ الجوهرِ عَلَى الأعراضِ.

اما دومی اینکه بعضی را نمی‌شود بر جمیع حمل کرد مثل وجود واجب را بر جمیع، بر غیر واجب از ممکنات نمی‌شود [حمل کرد]. در ذات ممکن احتیاج به علت هست و در ذات وجود واجب غنای از علت است و وجودی که مستغنی از علت است را نمی‌شود حمل کرد یا وصف آورد برای وجودی که آن وجود محتاج به علت و در مرحله فقر و امکان قرار دارد.

وَأَمَّا الْأَوَّلُ فَكَالوجودِ... اما اینکه بعضی از انحاء وجودات را ممتنع است که بر بعضی حمل کرد مثل اینکه وجود جوهری را بر وجود عرض حمل کنید و در تعریف عرض، حدود وجود جوهری را بیاورید، این هم امتناع دارد. ایشان در اینجا مثال‌هایی می‌آورد بر اینکه آن عنوانی که در بالا اخذ شده عنوان صحیحی است.

وَالوجودُ المُفَارِقِ عَلَى المَادِي وَالوجودُ القَارُّ عَلَى الغَیْرِ القَارِّ وَكَذَا يَمْتَنَعُ عَلَى لَغَیْرِ القَارِّ بِالذَاتِ بِحَسَبِ المَاهِیَةِ أَنْ یَكُونَ لَهُ عَدَمٌ سَابِقٌ عَلَى وجودِهِ.

[یا اینکه] وجود مفارقات را بر وجود مادی بیاورید و وجود قار را بر غیر قار بیاورید و وجود صورت و ماده را برای غیر قار مثل زمانیات و حرکت و خود زمان بخواهید بیاورید [همه اینها ممتنع است] و ممتنع است اینکه بر غیر قار بالذات به حسب ماهیتش مثل زمان اینکه یک عدمی که سبقت بر وجودش باشد در آنجا محقق باشد و بگوییم که زمان آن چیزی است که بر آنیات او عدم سابق بر وجود قرار دارد چون نتیجه‌اش این می‌شود که ما برای خود زمان هم زمان دیگری تصور کنیم. اگر شما یک زمان را یک نقطه اولی بدانید که از آنجا شروع بشود و زمان قبل از این نقطه وجود نداشته باشد و بگویید که بعد از این نقطه زمان شروع شد بنابراین یک زمانی را شما در همین نقطه فرض کردید که در رأس این نقطه، زمان جدید شروع شد. پس زمان قبلی آمده به اینجا ختم شده و زمان جدید از اینجا به بعد شروع شده است در حالی که زمان نقطه اول بر نمی‌دارد و هیچ وقت نقطه اول ندارد.

پس شما نمی‌توانید عدم سابق بر وجود زمانی را حمل کنید و این عدم خاص می‌شود. بله، می‌توانید بگویید که زمان نیست. فرض کنید در مفارقات زمان وجود ندارد و عدم را به عنوان مطلق برای زمان اخذ کنیم اما نه اینکه بگوییم: مفارقات یک زمانی بوده که نبودند، این را نمی‌توانید بگویید؛ یعنی نمی‌توانید عدم خاص به زمان را برای مفارقات بیاورید. همین که بگویید: مفارقات یک زمانی نبودند یعنی زمان در آنجا وجود داشته

است در حالی که برای زمان نمی شود عدم قبل تصور بشود. وقتی که شما قائل به مفارق هستید یعنی اصلاً زمان را از حیطة جوهری آن مفارق برمی دارید و در آنجا مفارقات و زمان معنا ندارد مثل اینکه در وجود حق تعالی زمان معنا ندارد در مفارقات هم اصلاً زمان معنا ندارد. زمان مقوله ای است که بر فرض وجودش - حالا اینجا زمان را اعتباری می دانیم - اصلاً مربوط به عالم ماده است. چطور اینکه در مفارقات قائل به تلون و کیف بشوید و بگویید که رنگ جبرائیل قرمز است! قرمزی و سیاهی مربوط به ماده است و مربوط به آن جوهریات مجرد از ماده نیست چون سیاهی و قرمزی و امثال ذلک الوانی است که از تشعشع نور بر ماده قابل حاصل می شود و لازمه آن تشعشع و انعکاس نور، ماده بودن است و شما فرض را بر مفارق قرار دادید و مفارق با ماده فرق می کند. بنابراین الوان اصلاً ارتباطی با مفارقات ندارند. الوان از مقوله کیف هستند. بله، اگر شما بخواهید برای جبرائیل کیفی قائل بشوید نباید کیف مادی قائل بشوید بلکه [باید] یک کیف مناسب با وجود جوهری خودش را [قائل بشوید]. بنابراین نمی توانیم آن عدم مخصوص را بر آنها حمل کنیم.

أَوْ جَوْدٌ بَعْدَ عَدَمِهِ أَوْ عَدَمٌ بَعْدَ جَوْدِهِ قَبْلِيَّةٌ وَ بَعْدِيَّةٌ مُقَدَّرَةٌ زَمَانِيَّةٌ لَا اجْتِمَاعَ بِحَسْبِهَا بَيْنَ الْقَبْلِ وَ الْبَعْدِ وَ إِنْ لَمْ يَمْتَنِعِ الْوَجُودُ وَ لَا الْعَدَمُ الْمُطْلَقَيْنِ عَلَيْهِ.

یا اینکه شما برای وجودات غیر قار یک وجود بعد از عدم قرار بدهید یعنی بگویید که اینها به یک مرتبه می رسند، تمام می شوند و وقتی که این وجود تمام شد بعد وجود دیگری حاصل می شود یا اینکه وجود این زمان بعد از یک عدم حاصل می شود یعنی بعد از عدم یک وجود غیر قار، وجود غیر قار دیگر حاصل می شود. این در همه اینها باطل است زیرا که در اینجا ما برای زمان تصور زمان دیگری را کرده ایم در حالی که زمان قابل برای وجود عدم سابق یا وجود سابق بر خودش نیست.

أَوْ عَدَمٌ بَعْدَ جَوْدِهِ... یا عدمی بعد از وجود خودش اجتماعی به حسب وجود و عدم بین قبل و بعد نیست که زمان یک امری باشد که در او وجود و عدم چه قبلاً و چه بعداً در یک زمان تحقق پیدا کرده باشد که قبل و بعد یک زمان عدم باشد و در این وسط وجود غیر قار بالذات محقق باشد که مکفوف به عدمین باشد و خودش هم تحقق داشته باشد، یک هم چنین چیزی در اینجا معنا ندارد. و إِنْ لَمْ يَمْتَنِعِ الْوَجُودُ... [و اگرچه وجود و عدم مطلق بر آن ممتنع نیست] می توانیم بگوییم که الزمان موجود، الحركة موجودة یا اینکه بگوییم: الحركة معدومة یا الزمان معدومة عدم مطلق یا وجود مطلق را می توانیم حمل کنیم اما نمی توانیم وجود و عدم مقید را بر این غیر قار بالذات در اینجا حمل کنیم به خاطر این است که در اصل ماهیت جوهری او خدشه وارد می شود.

همین طور نمی توانیم وجودات خاصه و عدم خاصه را نسبت به باری تعالی حمل کنیم یعنی بیاییم و بگوییم: الله مُنْصَفٌ بِالْإِمْكَانِ، وجودُ اللهِ يَشْمَلُ وجودَ المُمَكِّنَاتِ، وجودُ الواجبِ يَشْمَلُ وجودَ المُقَيَّدَاتِ، وجودُ الواجبِ يَشْمَلُ وجودَ المَحْدُودَاتِ چون اگر بخواهیم این شمول را به ذات وجود واجب سریان بدهیم

لازمه‌اش این است که آن وجود واجبی را از مقام اطلاق خودش خارج کردیم و او را به همان حدودی که در ممکنات وجود دارد مقید کردیم و **هُوَ خِلَافُ الْفَرَضِ**.

تعریف حکماء از وجود تشکیکی

پس این بحث برای تثبیت وجود تشکیکی در مفهوم وجود است. وجود تشکیکی و تشکیک در وجود بنا بر فرض - البته صدرالمتألهین مخالف با این نظریه است - و کیفیت تعریف حکماء، وجودی است که می‌آید بین وجود حق تعالی و وجود سایر ممکنات فاصله می‌اندازد. وجود حق تعالی را در اعلیٰ مرتبه تجرد، بساطت، بحتیت و صرافت قرار می‌دهد و وجود سایر ممکنات را در مرتبه مادون، مقید، محدود و متصف به ماهیت قرار می‌دهد و هیچ نوع اشتراکی از نقطه نظر هویتی [ندارد]. بله، از نظر مفهومی همه اینها داخل در مفهوم وجود هستند و مفهوم وجود مفهوم واحدی است که بر همه سریان دارد. اما از نقطه نظر هویت خارجی و عینیت خارجی - این مطلب را دقت کنید! بعداً نسبت به این مسئله و حتی احتمال دارد اشکالاتی که ممکن است نسبت به قضیه به کلام مرحوم علامه در آن رساله وارد بشود نیاز داریم. البته شاید ذکر کردیم من نمی‌توانم قول بدهم. در محاکمات مرحوم علامه یک هم‌چنین چیزهایی به نظر رسید - آن وجود واجبی را در هویت خارجی نمی‌توانیم با وجود ممکنات مزج و خلط کنیم. این مکتب این معنا را می‌رساند.

معنای عدم اتصاف وجود واجب به عدم خاص

اینکه وجود واجب متصف به عدم خاص نمی‌شود، معنایش این است که آن حدود عدمیه‌ای که در وجودات ممکنات هست و آن وجود ممکنات خارجی که مقید هست، مرتبه وجود واجب اعلیٰ است از اینکه شامل بشود. این مطلب نتیجه همین حرفی است که ضد فلسفه‌ها و آخوندهای نفهمی که فهم ندارند می‌گویند که خداوند موجود است و این لیوان هم موجود است مگر اصلاً می‌شود فرض کنید؟! پس معدوم است. این هم همان است منتها این یک رنگ و لعاب فلسفی دارد و آنها همین طور طبق فهم عامیانه خودشان می‌آیند این مطلب را مطرح می‌کنند. مسئله این است. البته مرحوم آخوند ان شاء الله در جلسه بعد در بحث نقد و تحلیل می‌آید این مسئله را کاملاً توضیح می‌دهد.

و كَذَا الْعَدْمُ الَّذِي هُوَ رَفْعُ الْوُجُودِ الْمُتَحَقِّقِ فِي وَعَاءِ الْوَاقِعِ بَعْدَ اعْتِبَارِ وَقُوعِهِ وَ تَحَقُّقِهِ عَنِ مَوْضُوعِهِ
بِحَسَبِ مَا هُوَ فِيهِ مِنَ الْجِهَاتِ وَ الْاِعْتِبَارَاتِ الزَّمَانِيَّةِ وَ الْمَكَانِيَّةِ وَ الْوُصْفِيَّةِ مُتَنَعِّ عَلَى كَافَّةِ
الْمُمْكِنَاتِ امْتِنَاعاً وَصْفِيّاً لَا ذَاتِيّاً.^۱

^۱. همان، ص ۳۷۸ و ۳۷۹.

آن عدمی که عبارت از رفع وجودی است که آن وجود متحقق در وعاء واقع است بعد از اینکه وقوع او را یعنی آن وجود محدود را معتبر دانستیم. آن عدمی که عبارت از رفع وجود است از موضوع آن وجود به حسب آنچه که در او از جهات و اعتبارات زمانیه و [مکانیه] هست این بر تمام ممکنات ممتنع است امتناع وصفی، نه ذاتی؛ یعنی بیاییم این وجودی که از آن وعاء خودش آمده و در این عالم تحقق پیدا کرده است مانند اصالة الماهوی‌ها یعنی این مطلب در مقابل اصالة الماهوی می‌خواهد بحث بکند می‌گوید که اینکه ما می‌گوییم: وجود ممکنات را بر حق تعالی نمی‌توانیم اطلاق کنیم به لحاظ آن وجود کلی، خیال نکنید ما قائل به اصالة الماهیه هستیم و آن وجود را اختصاص به ذات باری تعالی می‌دهیم و نسبت به سایر ممکنات حکم به عدم می‌کنیم، ما قائل به اصالة الوجود هستیم و در عین اینکه قائل به اصالة الوجود هستیم آن وجود واجب را در یک مرتبه اعلیٰ قرار می‌دهیم و وجود ممکنات را در مرتبه پایین قرار می‌دهیم و بین این دو هم هیچ ربطی قائل نیستیم. یعنی هیچ نوع احاطه‌علیٰ که آن معلول مندک در وجود علت باشد قائل نیستیم کأنّ خدا از یک جا یک چیزی را گرفته و آورده و یک چیزی خلق کرده است. بنابراین ما نه اصالة الماهوی هستیم که حتی آن وجود متحقق در وعاء واقع را انکار بکنیم و بگوییم که وجود متحقق یعنی وجود مقید را رفع کنیم و بگوییم که این معدوم است همان‌طور که اصالة الماهوی‌ها قائل به عدم وجودات خارجی هستند بلکه فقط اینها را صرفاً انتساب به وجود می‌دانند و اصالت را به ماهیت می‌دهند، نه آن‌طور هستیم و نه اینکه این وجودات را داخل در وجود خدا می‌دانیم؛ یعنی هم اصالة الوجودی هستیم و هم وجود خدا را جدای از وجود سایر ممکنات می‌دانیم.

و كَذَا الْعَدَمُ الَّذِي هُوَ رَفْعُ الْوُجُودِ الْمُتَحَقِّقِ فِي وَعَاءِ الْوَاقِعِ بَعْدَ اعْتِبَارِ وَقُوعِهِ وَ تَحَقُّقِهِ عَنِ مَوْضُوعِهِ بِحَسَبِ مَا هُوَ فِيهِ مِنَ الْجِهَاتِ وَ الْإِعْتِبَارَاتِ الزَّمَانِيَّةِ وَ الْمَكَانِيَّةِ وَ الْوَصْفِيَّةِ مُتَمَتِّعٌ عَلَى كَافَّةِ الْمُمَكِّنَاتِ امْتِنَاعًا وَ صَفِيًّا لَا ذَاتِيًّا.

عدمی که عبارت از رفع وجود محقق است رفع وجود خاصی که متحقق از واقع است حالا که این وجود در خارج محقق شده ما این رفع وجود را از موضع و جایگاه و همان موضوع خودش که عبارت از وجود بحث و بسیط است، این را رفع کنیم و بگوییم که اطلاق وجود بر این نمی‌شود چون جهات و اعتبارات زمانیه و مکانیه و وصفیه دارد لذا ما اطلاق وجود را از این نمی‌کنیم و رفع وجود از این وجود خاص می‌کنیم. این کار را هم انجام نمی‌دهیم. این بر همه ممکنات ممتنع است و امتناع وصفی دارد، نه امتناع ذاتی؛ یعنی وقتی که وجود یک شیء و یک ماهیتی در خارج محقق شد، دیگر در اینجا به این نمی‌توانیم بگوییم: **الماهية معدومة، زيدٌ معدومٌ** باید بگوییم: **زيدٌ موجودٌ** چون در اینجا تلبس به وجود پیدا کرده است ولی این امتناع، امتناع ذاتی نیست. ذات ممکن در هر حالی از طرف اتصاف طرفین، اتصاف وجود و اتصاف عدم خالی است.

سیه‌رویی ز ممکن در دو عالم *** جدا هرگز نشد [والله أعلم]^۱

^۱. گلشن راز، شبستری، ص ۲۲.

حقیقتِ ممکن عبارت از افتقار و احتیاج و اتکاء به علت

این حقیقتِ ممکن عبارت از افتقار و احتیاج و اتکاء به علت است و این ذاتش است ولی از نقطه نظر خارجی به خاطر عروض عوارض و اضافه اشراقیه و افاضه حق تعالی این افتقار، یک لباس وجود می پوشد و ذاتش حتی با پوشیدن لباس وجود هم باز در افتقار باقی می ماند همان طوری که قبلاً عرض کردیم. پس این وجودی که برای ممکن است وجود استقلالی نیست و این وجود، وجود عرضی است. ذات ممکن چه موجود بشود و چه موجود نشود در هر حال به افتقار و احتیاج ذاتی خودش باقی می ماند.

بیان علت عدم امکان لحاظ وجودات امکانیه و ممکنات در وجود واجب

بنابراین ما حاصل این پاراگرافی که ایشان در اینجا ذکر کردند این شد: همان طوری که بعضی از انحاء وجود را نمی شود بر بعضی دیگر حمل کرد، جوهر را نمی شود بر عرض حمل کرد، هیولا را نمی شود بر صورت حمل کرد، کیف را نمی شود بر کمّ حمل کرد و یا اینکه نمی شود عدم خاص را بر وجودات غیر قار بالذات مثل حرکت و زمان حمل کرد همین طور وجودات امکانیه و ممکنات را نمی شود در وجود واجبی لحاظ کرد. چون وجود واجبی، وجود بحت و بسیط است و صرافتی که در وجود واجبی هست مانع است از اینکه حدود نقصانیه بخواهد در آن حدود واجبی رسوخ پیدا بکند. این نتیجه و ما حاصل این مطلبی است که ایشان فرمودند.

اللهم صلّ علی محمّد و آل محمّد